

סימן כא

אירוע בת מצווה בספירת העומר ובבין המצרים

שהלכה כר' יהודה שעיוור פטור מן המצוות – תהיה זו סיבה לערוך סעודת הודיה לחכמי ישראל. אבל מששמע את דברי ר' חנינא שאמר "גדול מי שמצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה" – חזר בו, והודיע שאדרבה, מי שיוכיח שאין הלכה כר' יהודה, אלא כחכמים הסוברים שעיוור חייב בכל המצוות שבתורה, יגרום לו לערוך סעודת הודיה לחכמים, על כך שגם הוא מן המצווים ועושים.

[וראה הסבר התוס' (שם ד"ה גדול) דמי שמצווה ועושה עדיף – לפי שדואג ומצטער יותר פן יעבור, לעומת מי שאינו מצווה שיש לו פת בסלו שאם ירצה יניח ולא יקיים].

ומכאן למד המהרש"ל (ים של שלמה) פ"ז סימן ל"ז: "וסעודת בר מצווה שעושים האשכנזים, לכאורה אין לך סעודת מצווה גדולה מזו, ושמה יוכיח עליה, ועושים שמחה, ונותנים למקום שבח והודיה, שזכה הנער להיות בר מצווה, וגדול המצווה ועושה, והאב זכה שגידלו עד עתה, להכניסו בברית התורה בכללה. וראיה להדיא ספ"ק דקידושין (ל"א ע"א) שאמר רב יוסף... אע"פ שהיה כבר חייב [מאז היותו בן י"ג י.ו.] אלא אבשורה שלא היה נודע לו עד עתה רצה לעשות יו"ט. כ"ש על הגעת העת והזמן, שראוי לעשות יו"ט". לאחר מכן, מסתפק

שאלה:

האם מותר לחגוג בת מצווה החל בימי ספירת העומר (ובימי בין המצרים), והאם מותר באירוע כזה לנגן בכלי נגינה? האם אבלות החורבן בבין המצרים שווה לאבלות ימי הספירה בעניין זה?

תשובה:

שאלה זו מסתעפת לכמה שאלות: א. האם סעודת בת מצווה נחשבת לסעודת מצווה. ב. האם בסעודת מצווה בספירת העומר ניתן לנגן בכלי נגינה, ג. האם הוא הדין גם בימי בין המצרים.

א. המקור לחגיגת בר מצווה

המקור לשמחת בר מצווה וקיום סעודת מצווה ביום הכניסה לעול מצוות מופיע בגמרא בקידושין (דף לא ע"א): "אמר רב יוסף: מריש הוה אמינא מאן דהוה אמר לי הלכה כר' יהודה דאמר סומא פטור מן המצוות עבידנא יומא טבא לרבנן, דהא לא מיפקדנא והא עבידנא. השתא דשמעיתא להא דא"ר חנינא: גדול מצווה ועושה יותר ממי אינו מצווה ועושה – אדרבא, מאן דאמר לי דאין הלכה כר' יהודה עבידנא יומא טבא לרבנן". כלומר, תחילה סבר רב יוסף, שהיה עיוור, שמי שמקיים מצוות מיוזמתו גדול ממי שמקיים בגלל מחויבותו, ולכן הכריז שמי שיוכיח לו

מצווה, כיום שנכנס לחופה, ומשמע דהיינו ביום שנכנס לשנת י"ד, וביש"ש פ"ז דב"ק כתב דאם הנער דורש הוי סעודת מצווה אפילו אינו באותו יום.

בהלכות אבלות, על דברי הרמ"א (יו"ד סימן שצ"א, ב'): "אבל תוך ל' - אסור בכל סעודת מצווה שבעולם", כתב ה'דגול מרבבה': "ובסיום מסכת, עיין לעיל סימן רמ"ו בש"ך ס"ב כו', וסעודת בר מצווה משמע ביש"ש... שדינו כסיום מסכתא, והיינו אם הנער דורש או שהוא ממש ביום שנעשה בר מצווה". כוונתו לדברי הרמ"א (לעיל בסימן רמ"ו סעיף כ"ו) שכתב שכשמסיימים מסכת מצווה לשמוח ולעשות סעודה, וסעודה זאת נקראת סעודת מצווה, וכתב שם הש"ך (ס"ק כ"ז) "והיא סעודת מצווה, דאפילו אבל תוך י"ב חודש על אביו ואימו יכול לסעוד", ובהמשך הביא את היש"ש שכתב שאף סעודת בר מצווה דינה כסיום מסכת ומותר לאבל להשתתף בה.

ה'דגול מרבבה' הכריע כדברי המהרש"ל ביש"ש, שסעודת בר מצווה נחשבת סעודת מצווה, ואף המשנ"ב (סימן רכ"ה ס"ק ו') פסק להלכה כדעת היש"ש. גם במקומות שונים בספר הזוהר מוזכרת חגיגת בר מצווה, ואף רשב"י עשה כן בהגיע בנו ר' אלעזר למצוות (זוהר חדש, בראשית י"ד) ומשמע שם שלכתחילה יש להשתדל לקיים סעודה זאת ביום הגיעו לגיל שלוש עשרה, לא להקדים ולא לאחר, וכן כתב בשו"ת 'דברי יציב' (או"ח ח"ב סימן רל"ח), עפ"י דברי הזוהר האלו. עיי"ש.

וכן כתב ה'בן איש חי' (פרשת ראה סעיף

המהרש"ל לגבי מסיבה שנערכת שלא בזמנה, האם שייך לקיים את הסעודה לאחר זמן, וכדי לצאת ידי ספק כתב המהרש"ל שצריך להקפיד לעשותה בזמנה: "א"כ מיד כשיגיע לי"ג שנים ויום אחד יעשו הסעודה, ויחנכוהו לברך ברכת המזון [נראה שכוונתו לזימון ולא לגוף הברכה, שהרי כבר מעת שהגיע לגיל חינוך חייב לחנכו לברך. יו.], ולהתפלל באקראי" [חזן קבוע ממנים רק את מי שנתמלא זקנו, אבל באקראי ניתן לשלוח גם חזן שאינו עומד בתנאים הללו יו.].

בהמשך דבריו מסנגר המהרש"ל על אלו שעורכים מסיבה שלא בזמנה: "ומ"מ נראה, היכא שמחנכין הנער לדרוש על הסעודה מעין המאורע, לא גרע מסעודת חנוך הבית, ובכל הני סעודות מצווה דשרינן. מ"מ לא ירבה בהן, שיבטל ח"ו לימודו הקבוע לו לגמרי... והכל לפי העניין, ואיש ירא אלוקים אשר בא לטהר יורו לו מן השמים דרך הישר בקו האמצעי". נראה מדבריו, שאף אם חוגגים בר מצווה באיחור זמן, אם יאמרו בסעודה דברי תורה, כמו שנהוג ומקובל שנער הבר מצווה דורש בסעודה בדברי תורה, הסעודה נחשבת לסעודת מצווה.

השו"ע והרמ"א לא הזכירו את המנהג לחגוג בר מצווה, מלבד אזכור בהלכות ברכות, שם כתב הרמ"א (או"ח סימן רכה סעיף ב'): "י"א מי שנעשה בנו בר מצווה יברך בא"י אמ"ה שפטרני מעונשו של זה. וטוב לברך בלא שם ומלכות". על דברי הרמ"א הנ"ל כתב המג"א (שם ס"ג ד'): "כתב בילקוט חדש סימן כ"ט שמצווה על האדם לעשות סעודה ביום שנעשה בנו בר

בגללם לחזק את הנערים בחינוכם לתורה ויראת שמים מיד בהיכנסם לגיל מצוות. לכן הנהיגו לערוך סעודת מצווה וללבוש בגדי חג, כדי להדגיש שאין לנו שיעור אלא התורה.

ב. המקור לסעודת בת מצווה

אחרי שראינו את מקור המנהג לחגוג בר מצווה לבן י"ג, עלינו לברר האם דין זה שייך גם כן בבת המגיעה לגיל י"ב ומתחייבת אף היא במצוות כגדולה המצווה ועושה.

ה'אגרות משה' (או"ח ח"א סימן ק"ד) כתב: "בדבר ענין החפצים להנהיג איזה סדר ושמחה בכנות כשנעשו בנות מצווה, הנה אין לעשות זה בבית הכנסת בשום אופן, אף לא בלילה, כי בבית הכנסת אינו מקום לעשות דברי הרשות אף כנבנו על תנאי, והצערעמאניע של בת מצווה הוא ודאי רק דברי רשות והבל בעלמא... וכל שכן בזה שהמקור בא מהרעפארמער... ורק אם רוצה הוא לעשות איזה שמחה בביתו רשאי, אבל אין זה שום ענין וסמך להחשיב זה דבר מצווה וסעודת מצווה, כי הוא רק כשמחה של יום הולדת בעלמא".

לכאורה דבריו קשים. הרי אם המקור לסעודת מצווה נלמד מדברי רב יוסף שהוזכרו לעיל, מדוע דין הבת שונה מדין הבן? אמנם כמות המצוות שהבנות מתחייבות בהן קטנה ממצוות הבנים, שהרי אינן מתחייבות במצוות עשה שהזמן גרמא, אך סוף סוף מתחייבות הן במצוות רבות, ומדוע שלא תחגוגנה את הגיען לכלל מצוות?

ואכן רבים ערערו על תשובה זו, ומשום

י"ז): "הזכר יתחייב במצוות בן י"ג שנה ויום אחד. ע"כ ביום הראשון של שנת הי"ד... וישתדל לעשות סעודה לאוהבים ורעים. ויזמין בה תלמידי חכמים, וירבה בסעודה ובשמחה כיד ה' הטובה עליו, שמסעודה זו יהיה סגוריא על ישראל, שיאמרו מליצי יושר לפני הקב"ה: רבש"ע, ראה בניך כמה הם שמחים על אשר נכנסים בעול מצוותיך, וסעודה זו נקראת סעודת מצווה... והיושבים יברכו את הבן שיזכה לתורה ויראת שמים וקיום המצוות, והגדולים שבקרואים יניחו ידיהם על ראשו ויברכו אותו בברכת כהנים".

נמצאנו למדים, שאף שסעודת בר מצווה לא נזכרה במפורש בגמ', והיא נזכרה לראשונה רק בדברי הי"ש, מ"מ מנהג זה התפשט בכל תפוצות ישראל, והוא מופיע בספרי האחרונים באשכנז (מ"ב עפ"י מג"א שם) ובספרד (בן איש חי, כף החיים ועוד).

המנהג שמופיע בדברי ה'בן איש חי' שהגדולים היו מברכים את נער הבר מצווה, מופיע ורמוז במסכת סופרים (פי"ח ה"ה, עפ"י נוסחת הגר"א שם אות ג'): "בן י"ג מוליכו ומקרבו לפני כל זקן וזקן כדי לברכו לחזקו ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ובמעשים טובים. וכן כל מי שהיה לו גדול ממנו בעיר, היה עומד ממקומו והולך לפניו והיה משתחוה לו להתפלל בעדו", עיי"ש.

ואולי ניתן להסביר מדוע לא מצינו את מנהג חגיגת בר המצווה במקורות קדומים יותר, שכן דווקא בגלות המאוחרת התחדש והתקבע מנהג זה, עקב ריבוי הצרות והגזרות והצורך הגדול שנגרם

חילי הייתי מבטל במדינתנו גם סדר הבר מצווה של הבנים שכידוע לא הביאה שום איש לקרבו לתורה ולמצוות, ואף לא את הבר מצווה, אף לא לשעה אחת! ואדרבה, בהרבה מקומות מביא זה לחילול שבת ועוד איסורים". אלא שעל ביטול חגיגות בר המצווה לא רצה בעל האגרות משה להילחם, מפני ש"על כל פנים מה שכבר הונהג וגם בא זה ממקור מצווה קשה לבטל, אבל לחדש זה בכנות שהוא בלא מקור מצווה כלל... היה יותר טוב למנוע". מדבריו של האגרות משה למדנו שהיחס לחגיגות בת המצווה נקבע לפי המניעים לחגיגות אלו: אם מקורם הוא קדוש הרי הם מתקבלים, ואם הם דגל של מרידה וחדשנות שלילית – יש לדחותם. וכך כתב בשו"ת 'שרידי אש' (ח"ג סימן צ"ג): "ולמעשה הדבר תלוי בכוננת הרוצים לחדש מנהג זה של חגיגת הבת מצווה, אם הם מתכוונים לשם מצווה או חלילה לשם חיקוי המינים". ובמקום שלא התפשטה הרפורמה מצינו שדווקא גדולי ישראל חיזקו זאת, וכך כתב הבן איש חי: "וגם הבת, ביום שתכנס בחיוב מצוות – אע"פ שלא נהגו לעשות לה סעודה, על כל זאת תהיה שמחה אותו היום ותלבש בגדי שבת, ואם יש לאל ידה, תלבש בגד חדש ותברך "שהחיינו" ותכוון גם על כניסתה בעול מצוות", עיי"ש. אמנם בדבריו לא ציין שנהגו לערוך סעודת מצווה, אך נראה שזה נובע מכך שלא נהגו בכך, וודאי שהשמחה מעצם הדבר זהה לאיש ולאשה. על כן במקום שהרצון לציין ולחגוג את יום הכניסה לעול מצוות לא נובע מרצון לחקות מנהגים פסולים, אלא ממניעים

כך הניף ידו שנית בעל 'אגרות משה' ופירש ביתר ביאור את שיטתו (או"ח ח"ב סימן צ"ז) והסביר את החילוק בין בר מצווה לבת מצווה: "משום דאין ניכר חלוק בבת למעשה במה שנעשית גדולה יותר מקטנותה. ולא דמי לבן שניכר טובא משעתה מצרפין אותו לכל דבר שבעיני מניין עשרה ומניין שלשה, ועל ידיעה בעלמא כשלא ניכר למעשה אין עושין סעודה ושמחה, אף שבעצם יש בזה אותה השמחה ממשי", עיי"ש. ולכאורה הדברים דחוקים: הרי המקור לסעודת בר מצווה נלמד מדברי רב יוסף שהוזכרו לעיל, ושם הסיבה לסעודה לא היה מעשה חדש שהתחיל לנהוג, אלא על חיובו כמעשים שבלאו הכי היה נוהג לעשותם, ואם כן אין בכך חידוש גלוי לכול, ואעפ"כ ראה רב יוסף לנכון להודות על כך בסעודה? ועיי"ש באגרות משה שהרגיש בדוחק. וכן הקשה בשו"ת יחוה דעת (ח"ב סימן כ"ט), וז"ל: "ואין דבריו מחוורים להלכה, כי מנין לנו לעשות חילוקים כאלה בלי יסוד מוסד, הרי עיקר הדבר תלוי כשנעשה מצווה ועושה, וממילא הוא הדין לבת שהגיעה למצוות".

אלא שהמעיין באגרות משה ייווכח שרצה למנוע בכל כוחו חגיגת בת מצווה בגלל המקור שממנו צמח המנהג באמריקה, ששם דבר זה לא הגיע ממנהג קדושים לחזק תורה ויראת שמים אלא מחיקוי זול של הרפורמים והקונסרבטיבים, שאף הם חיקו בדבר מנהגי גויים ואף מחגיגות בר המצווה של הבנים הייתה לו מורת רוח גדולה, ואם היה בכוחו היה מבטלם וכפי שכתב (שם ח"א סימן ק"ד): "ואי איישר

הקודמים - אין זו טענה כלל, כי בדורות שלפנינו לא הצטרכו לעסוק בחינוך הבנות, לפי שכל אחד מישראל היה מלא תורה ויר"ש, וכל האוירה מסביב היתה מלאה רוח טהרת וקדושת היהדות... אבל עכשיו נשתנו הדורות שינוי עצום. השפעת הרחוב עוקרת מלב כל נער ונערה כל זיק של יהדות.. עכשיו מוטל עלינו לרכז כל כחותינו בחינוכן של הבנות". וכ"פ בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ה או"ח סימן כ"ח), שבמקום שנהגו לעשות סעודה ושמחה גם לנערה ביום שנכנסה לעול מצוות, ודאי שהדבר ראוי והגון.

לכן נראה שאם יעשו סעודת בת מצווה באווירה מתאימה ובצניעות הראויה, והסעודה תהיה מלווה בדברי תורה ושבח לה', הרי זה מחזק את האמונה ואת יראת השמים לבנות ישראל, ועל כן זהו מנהג טוב והגון, וראוי לעשות כן.

ג. האם מותר לנגן בכלי נגינה בסעודת בת המצווה בימי ספירת העומר?

השו"ע (או"ח סי' תצ"ג ס"א) כתב: "נוהגין שלא לישא אשה בין פסח לעצרת עד לג'. אבל לארס ולקדש שפיר דמי". וכתב שם במשנ"ב ס"ק ג': "שמא יקדמנו אחר... ועכשיו שאין מקדשין אלא בשעת נשואין, מ"מ מותר לעשות שידוכין ולעשות סעודה, אבל לעשות ריקודין ומחולות נהגו איסור, וכ"ש בשאר ריקודין ומחולות של רשות בודאי יש להזהר". המשנ"ב (שם ס"ק ג') בדבריו מגדיר שבסעודות של רשות אין לערוך ריקודים ומחולות, וסעודת אירוסין בימינו נחשבת

קדושים, לחזק שמחת הבת בתורה ובמצוות, והחגיגה נערכת באופן צנוע וכשר, נראה שהסעודה נחשבת לסעודת מצווה. כך כתב בשו"ת 'שרידי אש' (שם), ובשו"ת 'ביע אומר' (ח"ו סימן כ"ט) הוסיף: "ומכ"ש שרגילים לומר במסיבות כאלה דברי תורה מענינא דיומא, וגם שירים ותשבחות להשי"ת ובכה"ג דהוי סעודת מצווה... והנח להם לישראל שבני נביאים הם", והוסיף בשו"ת יחוה דעת (ח"ב סימן כ"ט): "ובאמת שמניעת חגיגות לבנות מצוה, נותנת יד לפושעים לקטרג על חכמי ישראל, שכאילו מקפחים את בנות ישראל, ועושים הפלייה בין הבנים לבנות".

היו שהביעו את התנגדותם לחגיגת בת מצווה וטענתם - שבדורות עברו לא נהגו לציין אירוע זה, ולכן אין ראוי לחדש מנהגים חדשים. על טענות אלו משיב בעל ה'שרידי אש' (שם): "ויש טוענים נגד ההיתר של חגיגת הבת מצוה, משום שהוא נגד מנהג הדורות הקודמים, שלא נהגו מנהג זה. אבל באמת אין זו טענה, כי בדורות שלפנינו לא הצטרכו לעסוק בחינוך הבנות, לפי שכל אחד מישראל היה מלא תורה ויראת שמים, וגם האויר בכל עיר ועיר מישראל היו מלא וממולא בריח וברוח היהדות, והבנות שגדלו בבית ישראל שאפו את רוח היהדות בקרבן באפס מעשה וכמעט שינקו את היהדות משדי אמותיהן... והואיל וכוונת הרוצים להנהיג חגיגת הבת מצוה לשם חיזוק ועידוד חינוכי לבת כשהגיעה למצוות, שפיר דמי להנהיג כן. ומה שיש טוענים נגד זה, משום שלא נהגו כן בדורות

נפסק בשו"ע וברמ"א (סי' תצ"ג ס"א וס"ב), מ"מ הדבר נכתב בלשון "נוהגים" ובמנהג הלכה כדברי המיקל ולכן כאשר מצטרפת לכך מחלוקת נוספת יש להקל, ובפרט שבשאלתנו מטרת הנגינה להוסיף לאוירת הקדושה).

אמנם מי שאינו נוהג לנגן בכלי נגינה בבריתות שבשאר השנה, נראה שמן הראוי הוא שלא ינהג כן דווקא בברית שחלה בימי הספירה.

ד. נגינה בחניגת בר מצווה בימי בין המצרים

על פי האמור בדברינו לעיל, ניתן להקל גם כן בחגיגת בר מצווה בכלי נגינה אפילו בימי בין המצרים, וכפי שכתב 'כף החיים' על הלכות בין המצרים: "שבמקום שנהגו היתר יש להם על מה לסמוך".

אך מכיוון שאבלות החורבן חמורה יותר מאבלות הספירה, נראה שאין להתיר כן אלא מ"ז בתמוז עד ר"ח אב, שהרי לחלק גדול מהפוסקים (ובניהם בעל השו"ע) אין איסור אבלות נוהג בימים אלו. אך מר"ח אב ועד י' באב בחצות נראה שעדיף לדחות את שמחת הבר מצווה או הבת מצווה בגלל אבלות החורבן החמורה יותר, ואף על פי כן המיקל כדברי 'כף החיים' – אין לגעור בו. אך נראה שרובא דרובא דוחים את שמחת הבר מצווה לאחר תשעה באב ושמחים בו בדברי תורה, והסעודה נחשבת לסעודת מצווה, כדברי היש"ש דלעיל. וכך הוא מנהג אבותי (אבי מורי שליט"א חל יום בר המצווה שלו בכ"א בתמוז, ורבה של רוטרדם, הרב לוי פורסט זצ"ל, הורה

לסעודת רשות, ולכן אין לעשות בה ריקודין ומחולות. משמע שבסעודת מצווה (שבע ברכות, ברית מילה, פדיון הבן, בר מצווה וכת מצווה) יהיה מותר לנגן בכלי נגינה. וכך כתב ה'אגרות משה' (או"ח ח"ב סימן צ"ה, ואבהע"ז ח"א סימן צ"ז), וכך כתב גם בשו"ת משנה הלכות ח"ו סימן ק"ט (ולומד זאת מקל-וחומר: דאם ז' ימי המשתה דוחים את החתן מקיום המצוות סוכה שהיא מדאורייתא, ק"ו ששמחת חתן תדחה אבלות שהיא ממנהגא), וכ"כ בשו"ת יחוה דעת ח"ו סימן ל"ד, להתיר להשמיע שירים המלווים בכלי נגינה בברית מילה בימים אלו, וכמו כן שמותן לנגן בשמחת בר מצווה שחלה בספירת העומר.

ולפי מה שכתבנו לעיל – דין שמחת בת מצווה כדין שמחת בר מצווה ושניהם סעודת מצווה, ובלבד שהכול נעשה לשם שמים, וא"כ דון מינה ואוקי באתריה. ואדרבה, ע"י נגינת שירי קודש מתעצמת אוירת הקדושה בסעודה והיא נעשית על ידי כך לסעודת מצווה. ולפעמים בסעודת מצווה שאין בה שירי קודש נהיית אווירה של סעודת חולין, וא"כ הניגונים יוצרים את האווירה הקדושה.

ואמנם בסעודת ברית מילה נראה מדברי ה'אליה רבה' (או"ח סימן תקנ"א ס"ק כ"ו) לאסור כלי נגינה, וכך כתב: "ואפילו במילה עצמה אין נוהגין ליקח מנגינין". אמנם הרבה פוסקים התירו (עיין כף החיים תקנ"א ס"ק מ'), ונראה שניתן לסמוך עליהם, שהרי האבלות בימי ספירת העומר אינה אלא מנהג (שהרי הרמב"ם לא הזכיר אבלות זאת כלל, ואף שמנהג זה

ג. כשחל יום בת המצווה באחד מימי הספירה, ניתן לעשות סעודת מצווה באותו יום, ואף הותר לנגן בה בכלי נגינה שירי קודש היוצקים תוכן ואוירה קדושה לסעודה זו.

ד. בימי בין המצרים: מי"ז בתמוז עד ר"ח אב מן הראוי לערוך בר מצווה ובת מצווה בזמנם, ולא לדחותם. אך מר"ח אב עד לאחר תשעה באב – נראה שראוי יותר לדחות את הסעודה לאחר תשעה באב, ולהקפיד לחוגגה בדברי תורה ובשירות ותשבחות להשי"ת. וכך נראה שנוהגים רוב העולם*.

לדחות את החגיגה לאחר ת"ב), ופוק חזי מאי עמא דבר.

ה. סיכום

א. סעודת בר מצווה נחשבת לסעודת מצווה, ועדיף לקיים סעודה זו בו ביום, ולא לדחותה.

ב. בזמננו, ראוי לחגוג בת מצווה אף לבת, באווירת קדושה ובצניעות ובדברי תורה, ואז תיחשב סעודה זו לסעודת מצווה. ובפרט ראוי להקפיד על אמירת דברי תורה כאשר הסעודה נדחית מחמת אילוצים ומתקיימת לאחר יום הכניסה לחיוב במצוות.

א. הערת הגר"א נבנצל שליט"א: אדמו"ר זללה"ה התיר לי לערוך בר מצווה לבני נ"י בג' מנחם-אב וגם שייתנו לו מתנות.